

AZ ASZKETIKUS ÉLETIDEGENSÉG REGÉNYE
NÉMETH LASZLÓ GYÁSZ CÍMŰ MŰVERŐL

„... az életből kivált különös teremtés volt ...”

A Gyász nemcsak Németh László írói fejlődésének fontos állomása, hanem a magyar regényé is. Az író a valós világ körvonalai mögé egyetlen mozdulattal fölrajzolta azt a lélektani hátteret, mely felé elszánt kísérletet tett ugyan a kor európai igényű prózája, de amelyet senki másnak sem sikerült ilyen magától értetődő természetességgel megvalósítania.

Freud és Jung kutatásai alapjaiban változtatták meg korunk emberismeretét és művészi ábrázolását. A közvetlenül megnyilvánuló magatartásformák mögött mindinkább sejteni kezdtek egy ősbibb, generalizáltabb emberidolt: a kollektív tudattalant, amely nemzedékek hosszú láncfejlődése során rakódik le bennünk tapasztalat, idegalkati sajátosság és életérzés formájában és az ún. ősképeken keresztül válik sorsmeghatározóvá. „Az én lelkem helyén egy Elektra ül” — árulja el Németh László legbensőbb „ősképét”, s hozzáteszi mindjárt: „Ézért nyugózótt le Szophoklész tiszta és kegyetlen szüzeivel s ezért nem írhatok soha szívem szerintibb művet a Gyásznál, melynek paraszthősnőjében a bennem élő Artemiszt szültem meg öntudatlanul.” A történet, bármennyire remekbe szabott lélektani kísérlete és megvalósulása a magyar prózának, s bármennyire magán viseli az író görög korszakának jegyeit, mindvégig a reális élet szintjén mozog. Kurátor Zsófi modellje, a század első negyedében élő mezővárosi paraszttasszony valóságos alak, s sorsának magva: a gyász sem fikció. Az elektrai magatartás a büszkeség és elzárkózás motívumával egybeötözöttén jelenik meg a regényben. Egyik a mély fájdalom allegorikus kifejezője, melynek során a falu merev törvényei közé zárt egészséges fiatalasszony eljut a teljes önlegyzésig, felnő a szerephez, önmagán arat diadalt és ezért hős; de meddő hősiességében lelepleződik ennek a győzelemnek a veresége is: Zsófi a harcban elembertelenedik, élet- és világuidegenné válik, belekeseredik a legfőbb jó, beledermel a gyászba.

A történet maga: Kurátor Zsófinak meghal az ura, egy körvadászat utáni borozgatás alkalmával elsül a puskája és megöli gazdáját. A hirtelen, szinte gyerekfővel rászakadó gyász eltéríti Zsófi életének irányát, mielőtt még tisztázódhatott volna, hogy ez volt-e életének valóban a helyes iránya. Nyilván sohasem szerette az urát igazán, de úgy tudja, hogy most gyászolnia illik, ezt várja tőle a szigorú környezet iratlan szabálya, s céltalanságában csak ezt az irányt látja. Gyásza csupa büszkeség, zord fenséggel és méltósággal viselt szerep. Szereplését a falu pletykahadjárata motiválja. Hamarosan elmar maga mellől mindenkit, akiben valami jobb hajlam van iránta. A magányt és az önkéntes számkivetettséget vállalja, melyről nem is tudni biztosan, hogy a kivetettség árvasága-e, vagy az örülteké. Zsófi lassan rákövesedik a magány, egy-két vonaglás, hideglelés moccanás s hazug gyászának szobrává merevedik, melyben élet és szív helyett kényszerű gyűlölt ség munkál.

Az író — ellentétben a klasszikus regényépítkezéssel és technikával — epizódokban, filmszerű scenerozással oldja meg az események előrevetítését. Tizenegy epizódra tagolható a regény. Az elsőben Zsófi lelki állapotán keresztül látjuk a falu rezdüléseit. Az évszak, a kora tavaszi ég a télről ittmaradt, csípőssé szelődült szelek atmoszferikus sugárzást kölcsönöznek a történetnek. Nem tudni, mennyi itt az oltalmazó tél takarójának hidege s mennyi a takaró alól felnövő föld ébredő fiatalságának melege. A tavaszelő Zsófiiban is vágyakat ébreszt, ösztönei bírokra kelnek a halott férj emlékével s egyszerre egymással felel benne

az élet akarása a gyász megtartásával. Anyósa, „hogy rá ne költsenek valamit”, a bumfordi és faragatlan Józsihoz akarja hozzáerőltetni a birtok megmaradásának érdekében, de mesterkedései nem járnak sikerrel. Zsófi megvetéssel utasítja el sógorát.

A második állóképbén lucskos, csatakos őszidő járja, az motiválja a hős nő reménytelen lelkivilágát. Zsófi különköltözik. Fáradt, idegesíti a gyermek. A kierőszakolt, új politúros bútorok között monoton egyhangúságban tölti a napjait. Magányos házának tetején nem gólya, de holló ül: az apokalipszis, a jövődőlés és a halál madara. Az élethez fűződő vonzalma csak hűgán keresztül nyilvánul meg, a „bociszemű Marit” a csendőrőrmester kerülgeti s Kurátorné nem áttolja kimondani, hogy a lánya Mari révén akarja magához édesgetni a férfiakat. Zsófiiban a pletyka szüli a tulajdonképpeni ellenszegülést s ekkor határozza el, hogy megvédi „becsületét” s nem hoz szégyent a családjá fejére.

A harmadik epizódban, hogy az „özvegyi barikád” makulátlanságát hangsúlyozza és biztosítja, maga mellé veszi Kiszelnét, a volt iskolaszolgá feleségét. Kiszelné a megtestesült hideg pletyka, a vénasszonyná vált számító alattomoság, aki a fiatalasszony sziklatestén keresztül akarja városba szakadt gyökereit visszaeresztetni a faluba, a „birtokba”. Hízlekedő modorával, édeskedő óvatoskodással kerülgeti Zsófit, felfűti annak képzeletét, mondván: mennyire csodálkoznak az emberek, hogy őt vette maga mellé, holott „inkább ágyra járóra lett volna szüksége”. Kiszelné személyében bevonul Zsófi életébe a káröröm és az önzés. Egy fedél alá kerül az egyetlen fiától kizsartott közönséges vénasszony irigysége s a fiatalasszony gyász-gögje, anyai hiúsága. A két gyűlölet, amely egymást gyűlöli a legjobban; mégis összefog valami csodálatos földalatti öszeesküvésben, hogy elpusztítsa a megmaradó élet utolsó reményét is: a kis Sanyikát.

Sokszor hajnalig tartó beszélgetéseikben bizonyos exhibicionizmussal kitergetik egymás előtt életük fájt sebeit s e lelki kelések fölfakadásával a szabadon csapongó asszociációk kötetlen légkörében a föloldódás, a lelki gyógyulás felé igyekeznek. Mindketten családjuk ellen emelnek vádat, s Zsófi mániákus magaismétléseiben ezek a vádak válnak narkotikumká. Összel megjelenik Kiszelné fia s biciklijén mintha egy pillanatra a csábító közeledne Zsófi felé.

A negyedik mozzadat télen játszódik. Ettől kezdve a hős élete aszketikus vívódásokkal telítődik. Az 5., 6., 7., 8. epizód ezt göngyölti fel. Az események a két asszony közé szorult kisgyermek finom és mégis markáns rajzú figurája mögé tömörülnek, amely egy újabb temetés felé hajtja és löki Zsófit. Gyermeké halálát már könny nélkül éli át. Gyásza elembertelenedett, mind félelmesebb formát ölt. A faluban már suttognak róla. „A könyv nagy újdonsága — írja Illyés Gyula — mint hőköl hátra és zavarodik meg a falu, ha az, amit maga nemesnek tart, egyszerűre megjelenik előtte.”

Kora tavaszi eseményekkel gördül tovább a regény, mintegy circulus vitiosusba zárva Zsófi gyászévét. Az élet igenlése Kiszela Imréhez kötne, de sokkal büszkébb annál, semhogy ezt elárulná. Kiszelné eközben gazdag parasztlányt akar szerezni az akkor már grófi birtokon jobb állásba került fiának, először Zsófirra gondol, majd ravasz asszonyi praktikával olyan helyzetet teremt, hogy a család a bociszemű Marit kénytelen hozzáadni a fiához. Zsófit kérik fel a közvetítésre, s mikor Imre a temető mellett feléje közelít — remény ébred benne. Csak amikor a fiú kérése elhangzik, csak a kimondott szavak döbbenete után eszmél rá, hogy elrontott élete végképp zsakutcába futott, s lelkében elszabadult erővel fölzeng a végzet kórusa.

A 11. epizódban Oedipus lánya már tetőtől talpig eleven gyászszobor — sorsában nyilvánvalóvá lett a végzet.

Túlfejlődött tisztesség érzése kizárja a falu társadalmából, tartásában az örület lappang, a megszállottsággá torzuló erény pusztítja benne a természetes életet.

Rónay László szerint Kurátor Zsófi alakjában Németh László valóban maradandó hőst teremtett és maradandó példázatot adott. Ez a bővérű, egészséges asszony arra volna teremtve, hogy élvezze az életet, hogy majdan öregkorában egy hatalmas család matrónája és koronája legyen s szilárd akaratával, uralkodásra és parancsolásra teremtet jellemeivel kormányozzon. Ő ehelyett a tragédiák végzetét hívja ki sorsában, mert ez a magaslat, ahova különbvöltának vágya állítja, rokon a Karinina Annának magaslatával.

A *Gyász* magas erkölcsi síkban mozog, de egyetemes emberi mondanivalója van. Az író ábrázoló módszere nem reked meg a csupán lelki, személyi elemeknél, hanem a lét gyökerei felé gyűrűzik.

A leleplezés apparátusának teljessége nemcsak Kurátor Zsófi neurózisáról rántja le a leplet, de a gögöt, dolyföt alátámasztó életberendezésről is s így lesz a regény „a falu gazdag—paraszt hipokrizise elleni vádirat” (Bán Imre) is. Az író lélektani bonckése egy pillanatra sem csorbul, szenvedélyes éberséggel figyeli alakjait. Tekintete elől senki sem menekül. A vidéki orvos éppúgy lelepleződik, mint a parasztok, akik semmiben sem különbek náluk. A tehetetlen szülői jószág, testvéri kicsinyesség és az érdekhajza a két főalak körül világos és plasztikus képben áll elénk: a módos parasztporták világát a szerzés és gög szívósságában jelentkező sivar életerő „egészséges közönye” jellemzi.

Németh László realizmusa, bő s átható elemzőképessége páratlan a regényben. A *Gyász* új regénytípust honosít meg, írói szintézisét teremtve mindannak, amivel az elődök csak kísérleteztek: a pszichológiai lélekábrázolás és az egységes társadalomrajz ötvözetét teremt meg a magyar prózában.